

УДК 811.161. 2'373 : 398.3

МЕТОДИКА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ

Плотнікова Н. В.

*Харківський інститут фінансів Українського державного університету
фінансів і міжнародної торгівлі, м. Харків, Україна*

У статті розглядається комплексний аналіз концептів, що проходить в три етапи: 1) побудова номінативного поля концепту та встановлення його номінативної цільності; 2) виділення та опис структурних елементів концепту; 3) моделювання його польової структури.

Ключові слова: *концепт, концептополе, номінативне поле, номінативна цільність, елемент смислу.*

Розуміння концептів досить варіативне в сучасній лінгвістиці. Оскільки термін концепт з'являється у лінгвістичній семантиці завдяки взаємодії лінгвістики з філософією, психологією, культурною антропологією, то, відповідно, «концепт розглядається у різних векторах, у межах яких виділяють численні дефініції разом із цілими комплексами специфічних конкретизаторів» [5, с. 27], тому можна виділити кілька підходів до інтерпретації концепту, що докладно розглянуті у працях М. Агієнко, О. Бунєвої, С. Дроздової, В. Іващенко, В. Карасика, А. Костіна, Ж. Краснобаєвої-Чорної, В. Маслової, Т. Монахової, І. Палашевської, О. Прохвачової, Н. Слухай, Тянь Цзюнь, О. Цапок. Запропоновані науковцями підходи не вичерпують поняття «концепт», але дають змогу глибше пізнати його природу. Слід визнати, що всі наявні теорії часто виступають як перехресні, співвіднесені, та є комплексними, тому, зробивши аналіз теоретичної літератури, робимо висновок, що осмислення природи концептів можливе тільки за умов міжпредметного, комплексного підходу, розробка структури якого є метою цієї розвідки.

У працях сучасних науковців такий підхід отримав різні, проте синонімічні назви: універсальний (О. Мальцева, О. Прохвачова), комплексний (О. Клименко, О. Мальцева, Т. Монахова, О. Прохвачова), диференційний (О. Тряпціна), інтегративний / інтегральний (М. Агієнко, О. Бабаєва, В. Карасик, Ж. Краснобаєва-Чорна, І. Палашевська). Безперечно, дослідити концепти можна лише інтегруючи знання та методи багатьох наук, тому називаємо такий підхід інтегративним. Уперше *інтегративний підхід* до розуміння концепту був запропонований С. Ляпіним [7, с. 19]. Представники Волгоградської лінгвістичної школи теж дотримуються цього підходу, зокрема Г. Слишкін наголошує, що концепт є «одиноцею, що пов'язує наукові дослідження у галузі культури, свідомості та мови, оскільки він належить свідомості, детермінується культурою та опредмечується у мові» [14, с. 9]. З огляду

на те, що представники інтегративного підходу підкреслюють наявність культурної складової концепту, *актуальність* теми зумовлена необхідністю розробки повної структури аналізу саме лінгвокультурного концепту.

Для того щоб отримати повне уявлення про концепт, недостатньо вказати його основні параметри, оскільки повне уявлення про концепт ми можемо отримати, лише проаналізувавши його виникнення та динаміку розвитку всіх проєкцій семантичного простору. Детально дослідити концепт можна за допомогою методики концептуального аналізу, що набула значної популярності у сучасних розвідках та є надійним інструментом виявлення походження деяких важливих термінів сучасної культури. Як зазначає Т. Космеда, «слід наголосити на неоднозначності, що виникла при використанні термінологічного словосполучення «концептуальний аналіз» у сучасному лінгвістичному обігу» [4, с. 136]. Уперше на цей факт звернула увагу С. Нікітіна, порівн.: «Словосполучення «концептуальний аналіз» може означати аналіз концептів і певний спосіб їх дослідження, а саме аналіз за допомогою концептів або аналіз, що має своїми граничними одиницями концепти, на відміну від елементарних семантичних ознак при компонентному аналізі» [9, с. 117]. Зауважимо, що у розвідці концептуальний аналіз – це дослідження, для якого концепт є об'єктом аналізу.

Під час концептуального аналізу використання тих або інших методів, методик, прийомів і способів дослідження залежить не лише від складності концепту, але й від мети та завдань, які ставить перед собою дослідник, а також від характеру лінгвістичних джерел, що становлять матеріал дослідження. Відповідно, у сучасній науковій літературі репрезентовано декілька методик концептуального аналізу, пріоритетними серед яких є теорія фреймів, теорія семантико-когнітивного поля, теорія метафори та лінгвокультурологічні теорії В. Карасика і С. Воркачова.

Перегляд чинних методик концептуального аналізу дав змогу зробити узагальнення: попри їхні розбіжності, всі вони спираються на однакові дослідницькі процедури – етимологічний аналіз, компонентний аналіз, контекстуальний аналіз та інтерв'ювання, тому, враховуючи постульований інтегративний підхід, під час аналізу лінгвокультурного концепту пропонуємо використовувати комплексну методику, спрямовану на висвітлення різних аспектів концепту, основні етапи якої мають такий вигляд:

І. Побудова номінативного поля концепту та встановлення його номінативної щільності. Концепт «може бути описаний через аналіз засобів його мовної об'єктивації» [12, с. 66]. Оскільки концепт «розсіяний» у мовних знаках, які об'єктивують його, то заради побудови структури концепту, на думку М. Піменової, «треба дослідити весь мовний корпус, яким репрезентується концепт ... » [11, с. 9]. Сукупність мовних засобів, що об'єктивують концепт у конкретний період розвитку суспільства, З. Попова та І. Стернін визначають як **номінативне поле концепту** [12, с. 66].

Номінативне поле концепту культури будуємо шляхом суцільної вибірки мовних репрезентантів концепту з енциклопедичних, етимологічних, культурологічних, міфологічних, тлумачних і церковних словників, оскільки словники репрезентують усю сукупність знань людини про світ; словникові дефініції містять вербалізовані людські уявлення, поняття, концепти, з яких складається сама сутність картини

світу, а також з етнографічних джерел, в яких засобами мовного вираження описані певні явища культури. У запропонованій структурі аналізу до номінативного поля відносимо лише прями номінації концепту, їхні синоніми та деривати.

Як зазначають З. Попова та Й. Стернін, наявність великої кількості номінацій того чи іншого концепту свідчить про високу номінативну щільність даного фрагменту мовної системи, що відображає актуальність вербалізованого концепту в народній свідомості. Термін «**номінативна щільність**» увів В. Карасик, який під цим поняттям розуміє ступінь детальності мовної репрезентації конкретного концептуального простору, тобто деталізацію «позначуваного фрагмента реальності, множинне варіативне позначення та складні смислові відтінки позначуваного» [3, с. 136].

Вираховуючи номінативну щільність концептів, науковці замість кількісних показників уживають прикметники *висока* та *низька* [12, с. 147], але попри те, що номінативна щільність є досить відносним показником, вважаємо, що точніше та правомірніше було б її визначати в цифровому еквіваленті. Цифровий еквівалент пропонуємо називати коефіцієнтом номінативної щільності. Під **коефіцієнтом номінативної щільності** розуміємо *числовий показник об'єму номінативного поля концепту*. Коефіцієнт номінативної щільності обчислюємо за формулою $Q_{nd} = \frac{NF_c}{NF_{mcs}}$, де Q_{nd} – це коефіцієнт номінативної щільності, NF_c – загальна кількість одиниць номінативного поля концепту, NF_{mcs} – загальна кількість одиниць номінативного поля того концептополя, до якого належить концепт.

II. **Виділення та опис структурних елементів концепту**. Згідно з методикою аналізу культурних концептів Ю. Степанова, в структурі концепту виділяємо дві складові – культурну та поняттєву [15, с. 41].

1. *Культурна складова концепту* містить три шари: історичний, етимологічний та актуальний, що охоплюють сукупність діахронічно перемінних і сталих семантичних характеристик і способів вербалізації.

A. *Історичний шар*. В історичному шарі концепту на матеріалах етнографічних джерел, енциклопедичних, міфологічних і церковних словників описуємо й аналізуємо конкретне явище в усіх його виявах. Мета цих процедур – довести, що згадане явище є концептом української культури, що може не вживатися поза межами певного концептополя або може набувати специфічних рис, якщо належить до універсальних концептів.

B. *Актуальний шар*. Враховуючи те, що концепти мають мовне вираження, і, відповідно, підлягають семантичному аналізу, а парадигматичний аспект є складовою частиною семантичного аналізу лексики, метою дослідження актуального шару концепту є аналіз лексичних і словотвірних ознак його мовних репрезентантів.

а) *Лексичні ознаки*. Лінгвістичний аспект дослідження передбачає як розгляд основної номінації концепту, так і її синонімів, бо світогляд мовця як індивіда може відображати те ж саме поняття по-різному і називати його різними словами. Основну номінацію концепту виявляємо шляхом структурування наявних лексем у синонімічні ряди, супроводжуючи цей процес виділенням домінанти ряду, яку й визнаємо назвою концепту.

б) *Словотвірні ознаки*. За свідченням О. Іпанової, «концепт закладений не у слові, а у корені слова та реалізується у всій словотвірній парадигмі» [2, с. 358]. Отже, актуальним постає аналіз усіх лексем, що є спільнокореновими з основним мовним репрезентантом конкретного концепту. Метою цього комплексного словотвірного аналізу є встановлення факту приналежності конкретного деривату до номінативного поля відповідного концепту, тобто виявлення складу та частотності словотвірної парадигми, що дає змогу детальніше описувати концепти. Першим етапом такого аналізу є виявлення форманта та словотвірного типу. Другий етап – визначення способу словотворення. Третій етап – встановлення типу словотворення.

В. *Етимологічний шар*. Детальний аналіз концепту передбачає встановлення етимології позначуваного знаку – імені концепту. Для встановлення внутрішньої форми в дослідженні послуговуємось етимологічним лексикографічним описом засобів мовного вираження концептів, що сприяє аналізу етимологічного шару концепту та дає змогу визначити не лише первинний сенс досліджуваних лексем, але й прослідкувати розвиток концептів у діяхронії та встановлення механізмів їх формування.

II. *Поняттєва складова концепту*. Поняттєву складову концепту «виявляють шляхом аналізу значень слова – основного репрезентанта концепту», тобто «на цьому етапі застосовують метод опису концепту за допомогою словникових значень слів-репрезентантів концептів» [1, с. 124]. Методом дослідження словникових дефініцій є компонентний аналіз, суть якого полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти – семи. За свідченням Л. Лисиченко, «за градацією сем у всякому лексичному угрупованні ... виділяються архісеми, гіперсеми і гіпосеми» [6, с. 90]. Оскільки метою диференціації сем є групування синонімів у синонімічні ряди, послуговуючись класифікацією Л. Лисиченко, виділяємо **архісему** – *спільну ознаку, що об'єднує синоніми* [6, с. 89]. З метою встановлення домінант цих синонімічних рядів, тобто імен виокремлених концептів, у семантичних структурах синонімів виділяємо **гіпосеми** – *«семи, які відрізняють значення синонімів»* [6, с. 73].

Враховуючи те, що часто засоби мовного вираження концептів є полісемантами, на особливу увагу заслуговує їх семантична структура. Семантична структура полісеманта встановлюється шляхом виявлення у тлумачних словниках його лексико-семантичних варіантів (ЛСВ). Метою вичленовування ЛСВ у семантичних структурах лексем є доведення наявності в цих лексем значення, що вказує на їхню приналежність до конкретного концептополя, а також виявлення смислових елементів як складників концептуальних структур концептів, що об'єктивуються згаданими лексемами.

III. *Моделювання польової структури концепту*. Будь-який концепт відповідає фрагменту концептуальної системи, яка репрезентує певну предметну галузь, тобто концептуальну сферу тотожну тематичному полю, на позначення якої А. Приходько вживає термін концептополе. Розподіляючи концептополя на концептополе макро- і мікрорівня, А. Приходько до перших зарахував ті, що включають множину концептів, в той час, як концептополе мікрорівня «можна умовно вважати ідіополем окремо взятого концепту» [13, с. 214]. Визнаючи польову структуру концепту, погоджуємось із З. Поповою та Й. Стерніним, які зазначають, що «польовий опис

робиться з опорою на дані про яскравість, актуальність тих чи інших когнітивних ознак у структурі концепту» [12, с. 214]. Представники Воронежської та Кемеровської лінгвоконцептологічних шкіл називають ознакою або когнітивною ознакою найменшу одиницю концепту. Говорячи про концепт як зміст поняття й смисл (а частіше комплекс смислів) слова, В. Жайворонок, Т. Космеда під смислом також розуміють найменшу одиницю концепту. Оскільки когнітивний та етноконцепти складаються з атомів смислу або комплексу смислів, то на позначення найелементарнішої одиниці лінгвокультурного концепту в роботі вживаємо словосполучення **смысловий елемент** або **компонент смислу**. Якщо, згідно з М. Піменовою, структура концепту – це сукупність узагальнених ознак, необхідних і достатніх для ідентифікації предмета чи явища як фрагмента картини світу, то концептуальна структура лінгвокультурного концепту – це сукупність смислових елементів.

Польова організація концепту – це ієрархія смислових елементів, що складається «з ядра і різних зон периферії у структурі концепту» [12, с. 290]. Виділяємо у структурі концепту ядро, приядерну зону та периферію. Реконструкція концептуальної структури, на думку М. Піменової, реалізується шляхом найповнішого виявлення ознак, тобто смислових елементів. З огляду на те, що «ядро концептів складають найголовніші, актуальні ознаки» [8, с. 53], зазначимо, що «в ядерну зону концепту входять поняттєва складова, репрезентована узагальненою інформацією про об'єкт, та знакова складова, що виражена ім'ям концепту» [10, с. 168]. Поняттєву складову досліджують шляхом вичленювання й опису сем, зокрема «семи, що збігаються або близькі за змістом, що були виокремлені в одиницях номінативного поля концепту, узагальнюються (тобто зводяться до однієї ознаки) й інтерпретуються як єдина когнітивна ознака концепту» [12, с. 201]. Щодо приядерної зони, то вона складається із суттєвих, але не основних уявлень, а периферійні елементи становлять власне зміст інших концептів [8, с. 53]. До приядерної та периферійної зон входять смислові елементи культурної складової концепту, що так само, як і когнітивні ознаки, отримані з різних джерел «шляхом когнітивної інтерпретації значень» [12, с. 270] засобів мовного опису конкретних явищ, уніфікуються, тобто отримують лаконічне формулювання. Підсумком моделювання польової організації концепту в межах лінгвоконцептологічного дослідження є «словесна та графічна репрезентація змісту концепту у вигляді польової структури» [12, с. 215].

Висновок. Запропонована методика комплексного аналізу концептів може бути використана для вивчення лінгвокультурних концептів, які є перспективними у сучасний період, коли простежуємо помітне посилення уваги до національної самобутності української культури.

Список літератури

1. Агиенко М. И. Правда и Истина // Антология концептов: [в 5 т.] / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – Волгоград, 2006. – Т. 3. – С. 118-138.
2. Ипанова О. А. Жизнь / О. А. Ипанова // Антология концептов: [в 5 т.] – М., 2007. – Т. 1-2. – С. 356-370.

3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: [монография] / В. И. Карасик. – Волгоград, 2002.
4. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. А. Космеда. – Львів, 2000.
5. Краснобаева-Чорна Ж. В. Інтегральний підхід до інтерпретації концепту (філософський та лінгвокультурологічний вектори) // Лінгвістичні студії: збірник наукових праць / [укл. А. Загнітко]. – Донецьк, 2006. – Вип. 14. – С. 27-31.
6. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. – Харків, 1997.
7. Ляпин С. Х. Концептологія: к становлению подхода / С. Х. Ляпин. – Архангельск, 1997. – Вып. 1. – С. 11-35.
8. Моспанова Н. Ю. Добро и зло // Антология концептов: В 5 т. / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – Волгоград, 2005-2008. – Т. 3. – С. 53-67.
9. Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре // Логический анализ языка: культурные концепты: [сб. ст.] / [Редкол.: Н. Д. Арутюнова (отв. ред.) и др.]. – М., 1991. – С. 117-123.
10. Передриенко Т. Ю. Бог и дьявол // Антология концептов: [в 5 т.] / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – Волгоград, 2005-2008. – Т. 3. – С. 167-184.
11. Пименова М. В. Введение в когнитивную лингвистику / [под ред. М. В. Пименовой]. – Кемерово, 2004.
12. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М., 2007.
13. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя, 2008.
14. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М., 2000.
15. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М., 1997.

Плотникова Н. В. Методика концептуального анализа лингвокультурного концепта // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 1. – С.426-431.

В статье описывается комплексный анализ концептов, который проходит в три этапа: 1) построение номинативного поля концепта и определение его номинативной плотности; 2) выделение и описание структурных элементов концепта; 3) моделирование его полевой структуры.

Ключевые слова: *концепт, концептополе, номинативное поле, номинативная плотность, элемент смысла.*

Plotnikova N. V. Conceptual analysis methods of lingvoculturological concept // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 1. – P.426-431.

We describe the technique of the analysis of the lingvoculturological concepts suggested in this work which consists of 3 stages: 1) formation of the nominative field of concept and definition of its nominative density; 2) separation and description of the structural elements of the concept; 3) modeling of its field structure.

Key words: *concept, conceptofield, nominative field, nominative density, element of sense.*

Поступила до редакції 27.04.2011 р.